

УДК 376-056.264

Людмила ЛІСОВА

кандидат педагогічних наук, асистент,
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
м. Кам'янець-Подільський, Україна
e-mail: ruzhitska@rambler.ru

ОСОБЛИВОСТІ КОРЕКЦІЇ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ТЯЖКИМИ ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЯ

У статті розглянуто особливості навчальної діяльності молодших школярів з тяжкими порушеннями мовлення. Запропонована методика поетапного формування навчальної діяльності в молодших школярів з тяжкими порушеннями мовлення у процесі розв'язування арифметичних задач. Аналіз спеціальних науково-методичних джерел та матеріалів проведеного нами дослідження показав, що в молодших школярів з тяжкими порушеннями мовлення рівень засвоєння арифметичних задач переважно низький, а на кожному етапі роботи над ними виникають різні типи труднощів. Внаслідок чого, дана категорія учнів потребує спеціально організованої роботи, спрямованої не лише на формування вміння і навичок розв'язування арифметичних задач, але й на забезпечення корекційної спрямованості навчання впродовж роботи над ними. З огляду на це, виникла необхідність у створенні навчально-корекційної методики, що дозволить корегувати не окремі психічні функції, а навчальну діяльність у цілому.

Ключові слова: активна діяльність, молодший шкільний вік, мотивація, навчальна діяльність.

Навчальна діяльність є провідною у молодшому шкільному віці. Вона направлена на засвоєння знань та способів їх самостійного надбання. Організація навчального процесу полягає у формуванні цієї діяльності у школярів.

У психолого-педагогічній літературі є різні підходи до розуміння поняття «навчальна діяльність».

Зокрема, Л. П. Василенко, М. В. Савчин зазначають, що навчальна діяльність є цілеспрямованою діяльністю молодшого школяра, у процесі якої розвивається особистість, формується інтелект, здібності, засвоюються знання [4, 48].

А. К. Маркова звертає увагу на те, що навчальна діяльність відбувається у тому випадку, якщо учень оволодіває новими способами навчальних дій, які впливають із самостійно поставлених навчальних задач, засвоює прийоми самоконтролю і самооцінки своєї навчальної діяльності [3, 10].

Отже, особливостями навчальної діяльності молодших школярів є поетапність засвоєння знань, необхідність формування

умінь і навичок, врахування потреби в спілкуванні, іграх, розвиток особистості учня в процесі навчання.

Впродовж певного періоду науковці формували методологічні засади розвитку та корекції навчальної діяльності у дітей з типовим розвитком Л. П. Василенко, Є. М. Кабанова-Меллер, Г.С. Костюк, О. М. Леонт'єв, А. К. Маркова, Н. О. Менчинська, М. В. Савчин, Л. М. Фрідман та ін., з порушеннями мовлення – Е. А. Данилавичюте, Л. С. Журавльова, С. Ю. Конопляста, В. В. Тарасун, В. В. Тищенко, М. К. Шеремет та ін. [1; 2; 3; 5].

Зокрема, В. В. Тарасун зазначає, що в основі труднощів навчання дітей з ТПМ лежать такі причини: недорозвинення сукцесивних та симультанних (на перцептивному, мнестичному, мовленнєво-мисленнєвому рівнях) синтезів, як наслідок, у них недостатньо формуються загальні та спеціальні навчальні здібності [5, 179], що відображається в труднощах під час розв'язання арифметичних задач.

У всіх учнів з порушенням мовленнєвого розвитку (надалі ПМР) Н. С. Гаврилова, В. В. Тарасун спостерігали виражені труднощі

в процесі аналізу [5]: при проведенні класифікації як наочно-образного, так і вербального матеріалу; у роботі з вербальним матеріалом відволікаються на менш істотні зовнішні ознаки (колір, форму, величину) й узагальнюють з опорою на них, ігноруючи при цьому їх абстрактне значення; у процесі роботи з наочним матеріалом більше звертають уваги на зовнішні ознаки предметів, ніж на їх внутрішній абстрактний зміст, а тому узагальнюють цей матеріал не завжди правильно; у процесі роботи з вербальним і з наочним матеріалом змістового типу учням важко самотійно, без навідних запитань, визначити послідовність подій відображених у тексті, в серії малюнків, встановити логічний зв'язок між словами.

Дослідження Л. Є. Томме показують, що в дітей з ТПМ спостерігається вибіркова недостатність когнітивних функцій і процесів, які є базовими передумовами формування навчальної діяльності, зокрема, діти з ТПМ з труднощами впізнають навіть добре знайомі об'єкти, що свідчить про неповноцінність функцій, симультанності та сукцесивності сприймання, порушення зорового гнозису.

Внаслідок чого, дана категорія учнів потребує спеціально організованої роботи, спрямованої не лише на формування вміння і навичок розв'язування арифметичних задач, але й на забезпечення корекційної спрямованості навчання впродовж роботи над ними. З огляду на це, виникла необхідність у створенні навчально-корекційної методики.

В основу запропонованої нами методики були покладені ідеї, розкриті в дослідженнях низки науковців: філософів (Сенеки Молодшого, Епікура та ін.) про те, що «Передусім ... слід зрозуміти поняття, що лежать в основі слів, для того щоб, зводячи до них наші думки, питання, вагання, ми могли обговорити їх і у нас при нескінченних поясненнях нічого не залишилося нерозв'язаними, або щоб ми не мали порожніх слів»; математиків (В. П. Єрмакова, М. Планка та ін.) про те, що «Важливе те, чому навчають у школі, а ще важливіше те, як навчають. Одне математичне положення, що його учень справді зрозумів, варте більше за десять формул, що їх він вивчив на пам'ять і навіть знає, як застосувати, хоч не збагнув справжнього їхнього се-

нсу. Функція школи не в тому, щоб дати спеціальний досвід, а в тому, щоб виробити послідовне методичне мислення»; педагогів (А. С. Макаренка, В. О. Сухомлинського, К. Д. Ушинського та ін.) про те, що «Діти не повинні вивчати ніяких арифметичних правил, а самі відкривати їх». Ми також опирались на положення психологів (В. А. Крутецького О. М. Леонтьєва, Н. Ф. Талізінної та ін.) про те, що «Розв'язування задач є найхарактернішим і специфічним різновидом вільного мислення», а також і спеціально-корекційні підходи (В. І. Бондаря, С. Ю. Коноплястої, В. М. Синьова, В. В. Тарасун, М. К. Шеремет та ін.) про те, що серед різних видів діяльності людини праця набуває вирішального значення, та успішне виконання її потребує від неї оволодіння необхідними засобами, що передбачає вироблення в людини як специфічних, так і загальноприйнятих вмінь і навичок.

Робота над задачами передбачає розвиток у дітей елементу творчості, нетрадиційного підходу, дуже необхідні і при розв'язуванні арифметичних задач, і при вирішенні життєвих проблем.

На основі аналізу науково-методичних праць (О. П. Мілевської, Т. В. Махукової, В. В. Нечипоренко, О. В. Чеботарьової та інших) нами були виділені чотири етапи корекції навчальної діяльності в молодших школярів з ТПМ, пов'язані з процесом формування в них навички розв'язування арифметичних задач. На кожному етапі були визначені диференційовані напрями проведення навчально-корекційної роботи.

Зокрема, **перший етап** – орієнтувально-превентивний, метою якого було формування мовленнєвої та інтелектуальної готовності до засвоєння арифметичних задач, що особливо сприяло розвитку в молодших школярів з ТПМ операційного компоненту навчальної діяльності та форм спілкування. Нами було виділено декілька напрямів роботи на даному етапі: логопедична робота, спрямована на корекцію в дітей порушень мовлення; корекційно-розвивальна робота, спрямована на розвиток та корекцію в дітей інтелектуальної діяльності.

Другий етап – простих інтелектуальних моделей, метою якого було формування в

молодших школярів з ТПМ уміння розв'язувати прості арифметичні задачі з опорою на задані схеми та без них (формування наступних компонентів навчальної діяльності: активна діяльність; форми спілкування; організація власної діяльності (самостійність); формування операційного компоненту діяльності; формування навчальних дій). Напрями даного етапу: логопедична, корекційно-розвивальна та навчальна робота, спрямована на навчання та розвиток у молодших школярів з ТПМ уміння розв'язувати певні типи арифметичних задач.

Третій етап – комбінованих інтелектуальних моделей. Метою даного етапу було формування в молодших школярів з ТПМ уміння розв'язувати типові складені арифметичні задачі з опорою на задані схеми та без них (формування наступних компонентів навчальної діяльності: активна діяльність, форми спілкування, організація власної діяльності (самостійність), формування операційного компоненту діяльності, формування навчальних дій). Для даного етапу роботи нами було виділено два корекційні (логопедичний та корекційно-розвивальний) та навчально-розвивальний напрям роботи, спрямований на навчання та розвиток в учнів з ТПМ уміння розв'язувати типові складені арифметичні задачі з опорою на задані схеми та без них.

IV етап – продуктивного моделювання текстів арифметичних задач. Метою даного етапу було формування в учнів з ТПМ уміння самостійно виконувати завдання репродуктивно-продуктивного та творчого рівня, пов'язані з текстами попередньо вивчених арифметичних задач (формування наступних компонентів навчальної діяльності: активна діяльність; форми спілкування; організація власної діяльності (самостійність); формування операційного компоненту діяльності; формування навчальних дій; самоконтроль; самооцінка). Головний напрям цього етапу був визначений нами – навчально-розвивальний.

Для проведення логопедичної корекції нами було сформовано комплекс логопедичних занять. На початку в нас виникла необхідність визначення їхньої тематики. Для цього було проаналізовано тексти арифмети-

чних задач, які вивчаються в початковій школі молодшими школярами з ТПМ і сформовано загальний тематичний план, куди увійшов лексичний матеріал, що зустрічається в них. З нього декілька тем нами було об'єднано в один лексичний розділ: «Фрукти та овочі. Товарообмін». У межах нього був ієрархічно вибудований тематичний матеріал від простішого до складнішого. За змістом розділу поетапно було сформовано низку занять таким чином, що на першому етапі розглядався змістовно легший матеріал за темами: «Фрукти»; «Сад, садівник»; «Овочі»; «Город, городина». На другому – складніший за темами: «Вага», «Магазин». На третьому – найскладніший за темами: «Гроші», «Товарообмін».

Основною метою проведення логопедичної корекції, спільною для усіх етапів, було формування в учнів з ТПМ загальної обізнаності з відповідної теми.

На II-му етапі – формували розуміння при вживанні узагальнювальних понять «Вага», «Магазин»; відповідно до теми заняття навчали розрізняти, описувати, називати масу предметів, розрізняти різні види ваг, вчили також культурі спілкування в крамниці та веденні невимушеної розмови з відвідувачами (присутніми); формували вміння вести діалог під час купівлі фруктів та овочів.

Навчальна мета III-го етапу полягала в тому, щоб навчити учнів з ТПМ відповідно вживати назви грошових одиниць та розвивати вміння користуватися ними; навчати перетворювати копійки у гривні та навпаки, групувати монети; вчити узгоджувати числівники з іменниками та орієнтуватись у взаємозв'язку ціна – кількість – вартість.

Корекційно-розвивальна мета впродовж усіх занять залишалася тією ж, зорієнтованою на загальні та індивідуальні для дітей з ТПМ порушення мовлення та окремих процесів і функцій пізнавальної діяльності.

При формуванні логопедичних занять ми опирались на праці: О. Гончарової (уявлення про базову структуру читацької компетентності та етапи її формування в нормі та при порушеннях у розвитку), В. В. Тарасун (корекційно-превентивне навчання), О. Р. Лурія, С. Д. Смирнова, І. Н. Філімонова та ін. (між

окремими видами діяльності існують чітко визначені залежності, знаючи які, можна за одними елементами діяльності будувати інші) та ін.

Отже, матеріал логопедичних занять можна використовувати спочатку з метою встановлення контакту з молодшими школярами з ТПМ і реалізації невербального спілкування, а пізніше – з метою розгальмування і формування мовлення і мовленнєвої діяльності. Він виступає засобом організації робочого стану дитини і її активної діяльності. З одного боку спрямований на створення очікування і готовності дитини до сприймання мовлення (слухання), на створення певного емоційного стану, а з іншого – на створення умов для реалізації конкретних дій.

Корекційно-розвивальні заняття ми організовували у вигляді ігор тому, що заняття в молодших школярів є постійно, а для того, щоб дітям було цікавіше, доступніше, ми організували їх у вигляді ігор: «Кубики», «Крапочки», «Рамки з вкладками», «Склади візерунок» та «Унікуб», які можна проводити в межах індивідуальних та фронтальних занять з учнями, а також використовувати для відпочинку між уроками і в позаурочний час. Головною метою даної роботи було формування інтелектуальних зв'язків. На підставі цієї роботи у свідомості дитини відкладаються образні інтелектуальні моделі, необхідні для розв'язування арифметичних задач. Проведення корекційно-розвивальних ігор передбачалося на I, II та III етапах.

Нами було цілеспрямовано підібрано такі ігри, які можна було проводити з дітьми з поступовим ускладненням. Наприклад, гра «Кубики». На першому етапі дітям пропонували конструювати геометричні форми з кубиків за зразком, запропонованим експериментатором. На другому етапі передбачалось, що учні самостійно формуватимуть форми за допомогою кубиків. На третьому етапі передбачалось виконання ними завдань за інструкцією експериментатора.

Зокрема, навчальною метою корекційно-розвивальних ігор I етапу було формування вміння утворювати форми за зразком; вміння впізнавати і розрізняти форми плоских фігур, їх положення на площині (зором і на дотик);

уміння вести пошук аналогій за кольором, формою, величиною, кількістю.

На II-му етапі навчальною метою передбачалось: стимулювання самостійної творчості у формуванні форм та системи зв'язків; формування вміння утворювати форми самостійно.

Навчальною метою корекційно-розвивальних ігор III-го етапу передбачалось: формування вміння виконувати завдання відповідно до поставленої мети – за інструкцією; формувати вміння впізнавати і розрізняти форми плоских фігур та їх положення на площині (зором і на дотик); формувати вміння утворювати форми самостійно.

Корекційно-розвивальна мета впродовж усіх занять залишалася тією ж: розвиток аналітико-синтетичної діяльності, просторового мислення, образного уявлення, вміння знаходити образ у навколишньому середовищі по пам'яті, здібностей до комбінування, кмітливості, математичного мислення, уваги.

Таким чином організувати корекційно-розвивальне навчання рекомендували: В. В. Воскобовіч (вибудовував таку дитячу ігрову діяльність, в результаті якої розвивалися психічні процеси: увага, пам'ять, уява, мислення, мовлення), З. Дьенеш (математичні знання дитина одержує не розв'язуючи численні приклади і читаючи підручники, а граючись), М. О. Зайцев (оригінальна система навчання читання, математики з використанням кубиків, таблиць та ігор з ними), М. Монтесорі (золотий матеріал: для формування математичних здібностей, а також ігри з геометричними формами, природними матеріалами тощо), Б. П. Нікітін (розвиток інтелекту, винахідницьких і дослідницьких здібностей) та ін.

Отже, ми можемо прийти до висновку: щоб зробити дитину уважною – треба організувати її навчальну діяльність. Для впливу на загальну увагу, її стійкість та розподіл ми використовували класичні методи: четвертий зайвий, класифікації, виділення з цілого частини, гру, конструювання тощо. Дані методи спрямовані на створення умов для стійкості уваги і в цілому на формування пізнавальної діяльності дитини з ТПМ.

Роботу в навчальному напрямі передбачалося проводити, починаючи з II-го етапу і

продовжувати на III-му та на IV-му етапах. Основною метою цього напрямку роботи було навчити дітей розв'язувати типи простих арифметичних задач, які на наступних етапах увійшли до змісту складених задач (на знаходження суми двох чисел; різниці; збільшення (зменшення) числа на декілька одиниць; різницею порівняння; знаходження невідомого зменшуваного, від'ємника; суми однакових доданків (добутку). Навчальна мета: навчати дітей розв'язувати задачі на знаходження суми двох чисел; різниці; збільшення (зменшення) числа на декілька одиниць; різницею порівняння; знаходження невідомого зменшуваного, від'ємника; суми однакових доданків (добутку)).

Арифметичні задачі та завдання за їх змістом були вибрані не випадково. Зокрема, на другому етапі передбачалася робота над простими арифметичними задачами, які на III-му етапі увійшли до змісту складених задач. А на IV-му етапі велася робота по закріпленню вміння розв'язувати ці задачі при виконанні репродуктивно-продуктивних та творчих завдань за їх змістом.

Організуючи роботу над арифметичними задачами, ми опиралися на праці Н. О. Менчинської та ін. (розв'язування арифметичних задач є засобом, що сприяє засвоєнню математичних понять та законів, за допомогою яких розкривається життєвий зміст за-

дач); М. В. Богданович та ін. (досліджували ефективні методи, шляхи формування в молодших школярів уміння розв'язувати арифметичні задачі); Ю. М. Калягіна та ін. (принцип урахування індивідуальних особливостей учнів); Є. М. Кабанової-Меллер, Н. Ф.Талізної та ін. (проблеми розвитку пізнавальної активності учнів у процесі навчання); О. В. Гаврилова, Н. С. Гаврилової, Є. В. Грози, Н. І. Королько, О. М. Ляшенка, В. В. Тарасун та ін. (особливості навчання математики молодших школярів з порушеннями розвитку).

Описаний навчальний матеріал сприятиме навчанню молодших школярів з ТПМ розв'язувати прості та складені арифметичні задачі, розвиткові логічного мислення, аналітико-синтетичній діяльності, корекції навчальної діяльності.

Таким чином, ми вважаємо, що корекція недорозвинених процесів та функцій пізнавальної діяльності в дітей з ТПМ має здійснюватися комплексно на логопедичних заняттях, психо-корекційних заняттях і на уроках математики. Тобто, ми не маємо на меті сформувати у школярів систему навчальних вмінь розв'язувати арифметичні задачі, а наше завдання полягає в тому, щоб розвинути в них спільні групи операцій або так звані загальні компоненти психічної діяльності, не залежні від спеціальних особливостей розв'язування арифметичних задач.

Список використаних джерел

1. Богданович М. В. Методика викладання математики в початкових класах / М.В. Богданович, М.В. Козак, Я. Л. Король. — К. : А.С.К., 1999. — 352 с.
2. Конопляста С. Ю. Логопсихологія : навч. посіб. / С. Ю. Конопляста, Т. В. Сак; за ред. М. К. Шеремет. — К. : Знання, 2010. — 293 с.
3. Максименко С. Д. Індивідуальні особливості мислення дитини / С. Д. Максименко. — К. : Знання, 1977. — 48 с.
4. Менчинская Н. А. Очерки психологии обучения арифметике / Н. А. Менчинская. — Изд. 2-е, перераб. — М. : Учпедгиз, 1950. — 119 с.
5. Синьов В. М. Методичні рекомендації до застосування методів навчання і корекції в допоміжній школі / В. М. Синьов. — К. : МО УССР, Республ. учбово-метод. кабінет спец. шкіл. — 1976. — 66 с.
6. Тарасун В. В., Гаврилова Н. С. Особливості навчання математики молодших школярів з порушеннями мовленнєвого розвитку: навчальний посібник / В. В. Тарасун, Н. С. Гаврилова. — Кам'янець-Подільський: ПП Мошинський В. С., 2007. — 268 с.
7. Томме Л. Є. Исследования готовности детей с тяжелыми нарушениями речи к обучению математики / Л. Є. Томме // Дефектология. — 2007. — № 5. — С. 33—41.

References

1. Bogdanovich M. V. Metodika vkladannya matematiki v pochatkovikh klasakh / M. V. Bogdanovich, M. V. Kozak, YA. L. Korol'. — K. : A.S.K., 1999. — 352 s.
2. Konoplyasta S. YU. Logopsikhologiya: navch. posib. / S. YU. Konoplyasta, T. V. Sak; za red. M. K. SHERemet. — K. : Znannya, 2010. — 293 s.
3. Maksimenko S. D. Individual'ni osoblivosti mislennya ditini / S. D. Maksimenko. — K. : Znannya, 1977. — 48 s.
4. Menchinskaya N. A. Ocherki psikhologii obucheniya arifmetike / N. A. Menchinskaya. — Izd. 2-e, pererab. — M. : Uchpedgiz, 1950. — 119 s.

5. Sin'ov V. M. Metodichni rekomendatsii do zastosuvannya metodiv navchannya i korektsii v dopomizhnij shkoli / V. M. Sin'ov. — K. : MO USSR, Respubl. uchbovo-metod. kabinet spets. shkil. — 1976. — 66 s.
6. Tarasun V. V., Gavrilova N. S. Osoblivosti navchannya matematiki molodshikh shkol'yariv z porushennyami movlennevo-rozvitku: navchal'nij posibnik / V. V. Tarasun, N. S. Gavrilova. — Kam'yanets'-Podil's'kij: PP Moshins'kij V. S., 2007. — 268 s.
7. Tomme L. Ye. Issledovaniya gotovnosti detej s tyazhelymi narusheniyami rechi k obucheniyu matematiki / L. Ye. Tomme // Defektologiya. — 2007. — № 5. — S. 33—41.

Лисова Л. Особенности коррекции учебной деятельности младших школьников с тяжелыми нарушениями речи

В статье рассмотрены особенности учебной деятельности младших школьников с тяжелыми нарушениями речи. Предложенная методика поэтапного формирования учебной деятельности у младших школьников с тяжелыми нарушениями речи в процессе решения арифметических задач. Анализ специальных научно-методических источников и материалов проведенного нами исследования показал, что у младших школьников с тяжелыми нарушениями речи уровень усвоения арифметических задач преимущественно низкий, а на каждом этапе работы над ними возникают различные типы трудностей. В результате, данная категория учеников требует специально организованной работы, направленной не только на формирование умения и навыков решения арифметических задач, но и на обеспечение коррекционной направленности обучения на протяжении работы над ними. Учитывая это, возникла необходимость в создании учебно-коррекционной методики, позволит корректировать не отдельные психические функции, а учебную деятельность в целом.

Ключевые слова: активная деятельность, младший школьный возраст, мотивация, учебная деятельность.

Lisova L. Peculiarities of correction of educational activity of junior schoolchildren with severe speech impairments

In this paper the method of formation of educational activity in primary school children with severe speech disorders in the process of solving arithmetic problems. Analysis of special scientific and methodological materials and sources of our investigation showed that primary school children with severe speech disorders level mastering arithmetic problems mainly low and at each stage of work on them there are various types of difficulties. The reasons for these different challenges, including selective hypoplasia individual cognitive processes and components of educational activity. As a result, this category of students in need of specially organized activities aimed not only at forming ability and skills for solving arithmetic problems, but also to provide orientation training for correctional work on them. In view of this, it was necessary to create educational and correctional methods that will not adjust certain mental functions and training activities in general. This approach provides a comprehensive impact on student and solves the problem of formation of educational activity. Dedicated four stages correction learning activities in primary school children with severe speech disorders associated with the process of formation of their skills for solving arithmetic problems. At each stage by differentiated areas (logopaedic, remedial and developmental learning) of educational and corrective work. Thus, we believe that the correction immature processes and functions of cognitive activity in children with severe speech disorders should be integrated in speech therapy classes, psycho-correction studies and mathematics lessons. That is, we do not intend to create a system of students' academic skills to solve arithmetic problems, and our task is to develop these joint operations groups or so-called common components of mental activity, independent of special features for solving arithmetic problems.

Key words: active activity, junior school age, motivation, educational activity.

Стаття надійшла до редколегії 11.09.2017